

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied Zuidelijke Binnenstad
Stadsdeel Centrum**

BO 10-054 Amsterdam 2010

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
2.6 Situatie bestemmingsplangebied Zuidelijke Binnenstad	9
3 Bodemkunde en historie	10
3.1 Geomorfologie en bodem	10
3.2 Historie algemeen	10
3.3 Historisch-topografische inventarisatie	11
3.3.1 Verdedigingswerken	12
3.3.2 Waterlopen en infrastructuur	15
3.3.3 Bewoning en ambacht	17
3.3.4 Religie	18
3.3.5 Zorginstellingen	20
3.4 Archeologische inventarisatie	24
3.4.1 Stadsmuur	24
3.4.2 Huizen en beerputten	25
3.4.3 Regulierenklooster	26
3.4.4 Ophogingslagen en waterkelders	26
4 Archeologische verwachtingskaart	27
5 Archeologische beleidskaart	32
Conclusie	34
Bronnen	35
Appendix I: beleidsvarianten en stroomschema archeologie BMA	36
Appendix II: Vindplaatsen BMA	38

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Stadsdeel Centrum een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Zuidelijke Binnenstad. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van het plangebied in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn. Conform de Monumentenwet zijn gemeenten verplicht beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch topografische ontwikkeling van dit stedelijk gebied vanaf de 16de tot de 20ste eeuw. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen binnen het plangebied.

De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, die de beleidsregels en maatregelen specificeert voor de vereiste archeologische monumentenzorg.

De beleidskaart maakt onderscheid tussen zones met een hoge archeologische verwachting, zones met een lage archeologische verwachting en een zone zonder verwachting. Elke van deze zones kent een specifieke normering voor het vaststellen of en in welke mate eventueel archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling. Een specificatie van deze beleidsregels per zone is te vinden op de beleidskaart (p. 32-33).

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan BMA gemeld moet worden. In overleg met de initiatiefnemer kunnen dan maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Het archeologisch bureauonderzoek van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) betreft een inventarisatie van archeologische c.q. cultuurhistorische waarden binnen het plangebied Zuidelijke Binnenstad, stadsdeel Centrum. Uitgaande van deze waardestellende inventarisatie wordt het beleid vastgesteld voor het behoud en/of documentatie van eventuele archeologische overblijfselen in verband met toekomstige bouwplannen.

Het archeologisch bureauonderzoek vindt plaats in het kader van het opstellen van het bestemmingsplan Zuidelijke Binnenstad. De voorliggende waardestelling is gebaseerd op een historisch topografische inventarisatie van kaartmateriaal, publicaties en archiefbronnen, in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van de plangebieden (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) waarmee wordt gespecificeerd of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied Zuidelijke Binnenstad wordt begrensd door het Singel in het noorden, de Amstel in het oosten, de Singelgracht in het zuiden en de Leidsegracht in het westen.

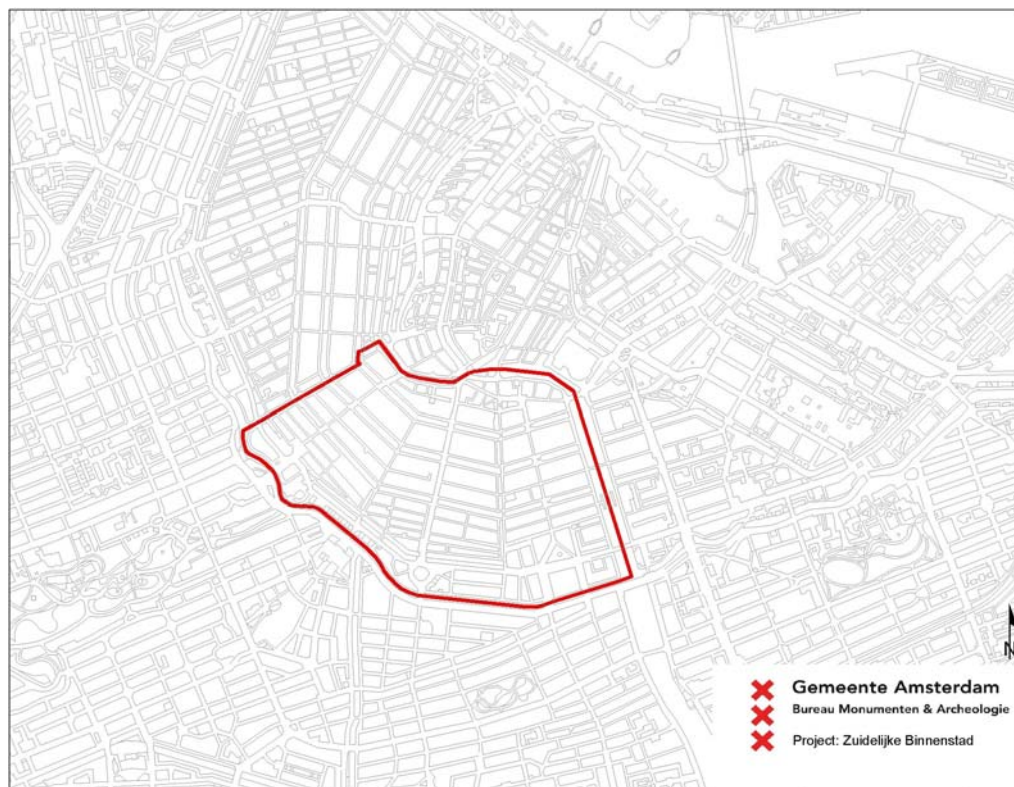
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever	Stadsdeel Centrum
Contactpersoon	Mw. E. Meijer
Adres	Postbus 202
Postcode / plaats	1000 AE Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25G
ARCHIS meldingsnr.	40741		
X-coördinaat NO	121.871	Y-coördinaat NO	486.643
X-coördinaat ZO	122.125	Y-coördinaat ZO	485.807
X-coördinaat ZW	120.401	Y-coördinaat ZW	486.462
X-coördinaat NW	121.006	Y-coördinaat NW	486.855

Locatie

1 Plangebied Zuidelijke Binnenstad (rood omlijnd)

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Ook landschappelijke of infrastructurele elementen kunnen een archeologische waarde hebben. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving waarvan het behoud in de bodem of documentatie op maat gesneden maatregelen vergen. Het archeologische bodemarchief levert een bijdrage aan de cultuurhistorie van onze stad en maakt de beleving van het verleden bovendien tastbaar.

Vanwege de ruimtelijke aard van archeologische sporen en vondsten in de bodem heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wijziging van de Monumentenwet 1988 op 1 september 2007 is de zorg voor het archeologisch erfgoed geïntegreerd in ruimtelijke ordeningsprocessen. Een uitgangspunt van de wet is dat het erfgoed in de bodem beter wordt beschermd. Dit betekent dat in ruimtelijke ontwikkelingen vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologisch erfgoed.

2.2 Rijk

Om het Europese erfgoed beter te beschermen hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de uitgangspunten van dit verdrag is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties behouden moet blijven.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (in situ) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen en/of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud ex situ). Het inrichtings- of bouwplan dient dan te voorzien in maatregelen om archeologische overblijfselen volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van archeologisch onderzoek.

De Monumentenwet geeft onder andere aan dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ondanks de getroffen maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevallig vondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de meldingsplicht van kracht.²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland het beleidskader en het streekplan. Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten. Met 'monument' wordt hier een (onbeschermd) archeologisch monument bedoeld, ofwel alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening in acht te nemen. In het beleidskader van de provincie is de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) opgenomen. Op deze kaart zijn gebieden weergegeven, die naar verwachting archeologisch waardevol zijn en zijn aangewezen als provinciale archeologische attentiegebieden. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als primaire algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK). Op de AMK staan, op landelijke schaal, de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

2.4 Gemeente Amsterdam

In aansluiting op het Rijksbeleid besteedt de gemeente Amsterdam specifieke aandacht aan vroegtijdige inpassing van archeologie in de ruimtelijke ordeningsprocessen.³ Uitgangspunt hierbij is een efficiënte voortgang van bouwprocessen en kostenbeheersing en een kwalitatief en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

De wetgeving schrijft voor dat bij bestemmingsplannen rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische waarden. Om dit inzichtelijk te maken wordt een archeologisch bureauonderzoek opgesteld. De bescherming van (verwachte) archeologische waarden kan in een bestemmingsplan worden geregeld met een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3.a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Verder kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een reguliere bouwvergunning (omgevingsvergunning) een archeologisch rapport conform de KNA en de Amsterdamse richtlijnen en een archeologisch selectiebesluit dient te overleggen. Ook kan worden bepaald dat aan een reguliere bouwvergunning of een aanlegvergunning voorschriften kunnen worden verbonden.

In de regels kan een uitzondering opgenomen worden, die duidelijk maakt in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. Bij de bepaling van de uitzonderingen voor archeologisch onderzoek wordt een combinatie van factoren in acht genomen, te weten: a) de specifieke aard van de cultuurhistorische / archeologische waarden en b) de ligging van het plangebied. Volgens deze systematiek gelden in Amsterdam dertien beleidsvarianten, variërend van archeologisch onderzoek in alle gevallen verplicht tot onvoorwaardelijke vrijgave van de grond. In de praktijk komen per plangebied meestal 2 tot 6 varianten voor. De volledige lijst met de dertien beleidsvarianten is als appendix opgenomen.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de inpassing van archeologisch onderzoek de ruimtelijke planvorming bestaat een door het ministerie van OCW opgesteld pakket van maatregelen, de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Hierdoor kan per plangebied, al naar gelang de locatie, de aard van de bodemingreep en de archeologische verwachting, een op maat gesneden programma worden opgesteld. Er kan een onderscheid gemaakt worden in een Bureauonderzoek (BO), eventueel gevolgd door het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) en de Archeologische Opgraving (AO) of een Archeologische Begeleiding (AB) (appendix: stroomschema). Goede integratie van het archeologisch programma in het ontwikkelings- of bouwproces is een belangrijke voorwaarde voor efficiëntie in de uitvoering.

Het IVO is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een AO wordt uitgevoerd in geval er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een AB

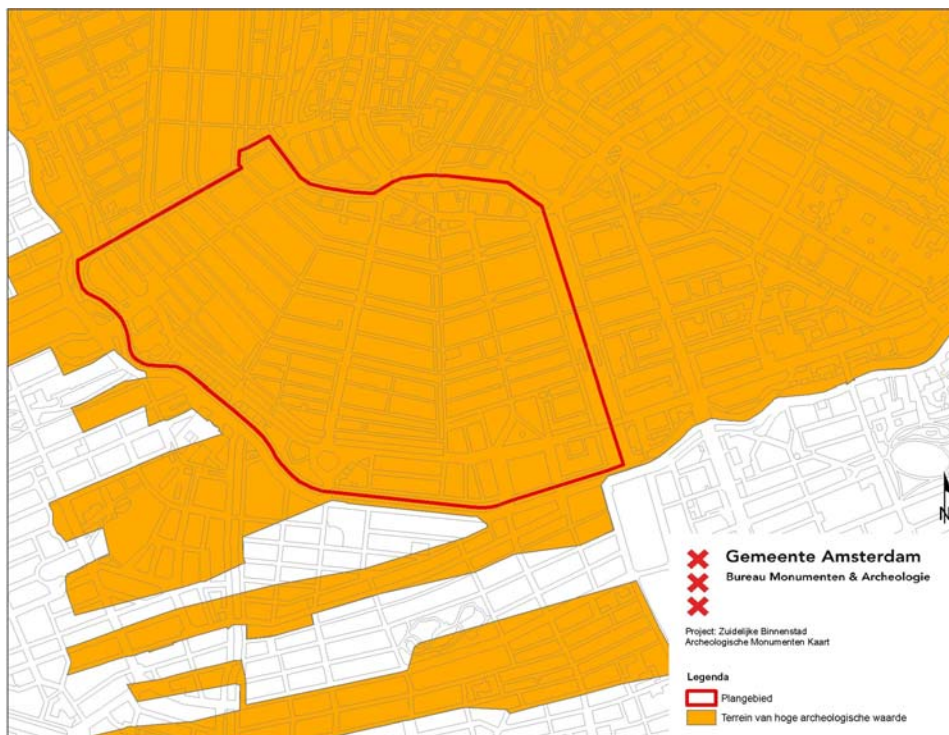
³ BMA 2005, 58.

houdt in dat er geen apart archeologisch onderzoek plaatsvindt voorafgaand aan het bouwproces, maar dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan

2.6 Situatie bestemmingsplangebied Zuidelijke Binnenstad

Het plangebied valt binnen het areaal van de historische binnenstad van Amsterdam. Hiervoor geldt een hoge archeologische waardering zoals vastgelegd op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK: terrein 14.611) en de provinciale Cultuur Historische Waardenkaart (CHW: MLA 245A) (afb. 2). Binnen het plangebied zijn geen specifieke locaties als wettelijk beschermd archeologisch monument aangewezen. Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is algemeen van aard en dient in het kader van de bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt uit de historisch topografische analyse in het volgende hoofdstuk.

2 Het plangebied Zuidelijke Binnenstad, in rood omkaderd, op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Het plangebied (rode kader) valt binnen een gebied met een hoge archeologische waardering (AMK nr. 14.611, oranje). De Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het kaartbeeld van de AMK

3 Bodemkunde en historie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek: het zogenaamde Hollandveen. Deze veenlaag bevindt zich in de huidige ondergrond tussen gemiddeld 5 m en 2 m ÷ NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP.

Het natuurlijke landschap werd door middel van grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Bij de ontginning van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

De vroegste bewoning van Amsterdam dateert, voor zover nu archeologisch bekend, uit de 12de eeuw. Rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn oudere vindplaatsen aanwezig met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

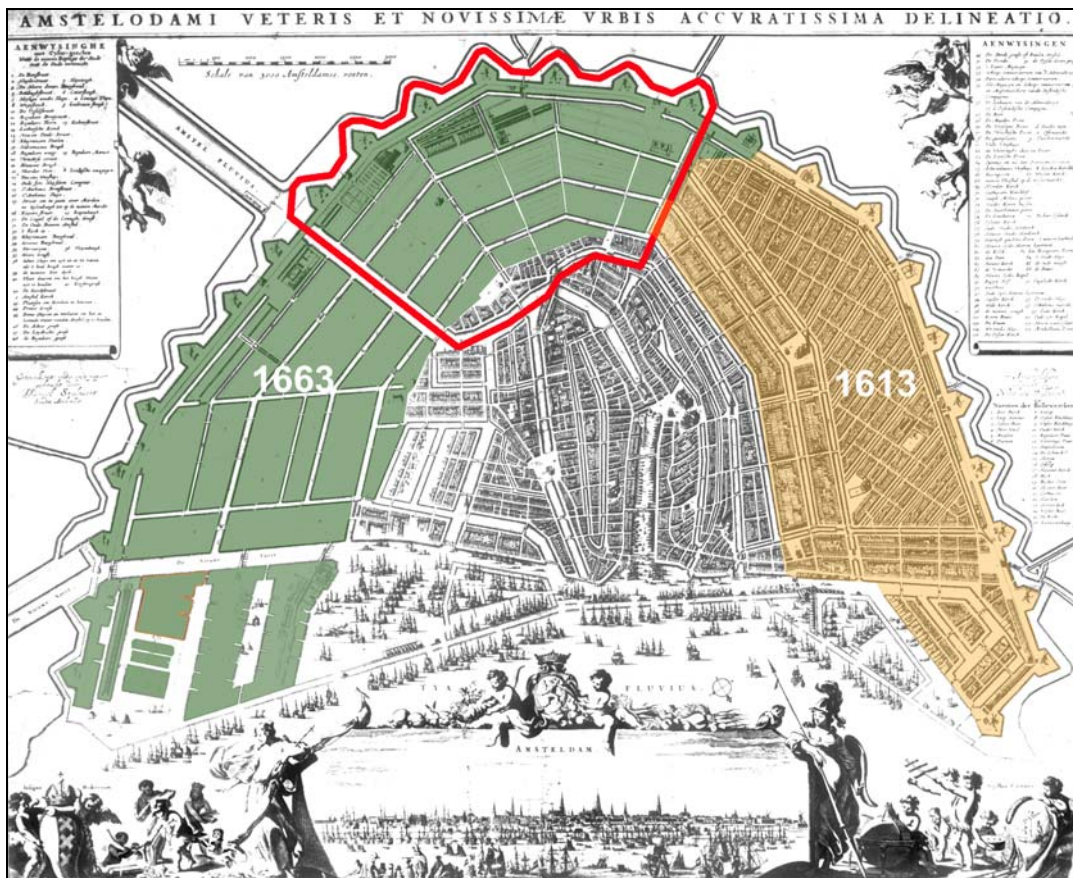
De eerste bebouwing ontwikkelde zich in de 12de en 13de eeuw aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekafe en Kloveniersburgwal aan de Westkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) verschenen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Westenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met in totaal 26 bolwerken) volgde met zijn gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verzezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalf in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en West in de jaren twintig en dertig, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouwijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de jaren zestig en zeventig. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie

Voor de historisch topografische analyse zijn verschillende historische stadsplattegronden gebruikt: D. Stalpaert (1662), Covens & Mortier (1676-1680), G. de Broen (5de druk 1774-1782), het kadastrale minuutplan (1820), A. Braakensiek (1860), K.H. Schadd (1869), J.C. Loman jr. (1876) en de Dienst der Publieke Werken (1929).

De Zuidelijke Binnenstad was tot in de 16de eeuw veenweidegebied op de westelijke oever van de Amstel dat in drie fasen bij de stad getrokken is: de Eerste Uitleg van 1585, de Tweede Uitleg van 1592 en de Vierde Uitleg van 1663 (afb. 3). De Eerste Uitleg omvatte het gebied tussen Amstel en Herengracht vanaf de Leidsegracht en Rembrandtplein. Het deel tussen het Rembrandtplein en de Amstel maakte deel uit van de Tweede Uitleg (afb. 7). Het gebied tussen de Herengracht en Singelgracht ten oosten van de Leidsegracht kwam erbij in 1663.

3 Het plangebied Zuidelijke Binnenstad op de stadsplattegrond van Daniël Stalpaert uit 1662 met daarop aangegeven de stadsuitbreidingen van 1613 en 1663. Het niet ingekleurde deel is bij de Eerste en Tweede Uitleg tot stand gekomen. Het kaartnoorden ligt rechtsonder

De archeologische overblijfselen binnen het plangebied zijn op basis van hun functioneel-stedelijke context onder te verdelen in een aantal categorieën. Aan de hand van deze categorieën kunnen ruimtelijke zones binnen het plangebied worden gedefinieerd met eenzelfde cultuurhistorische achtergrond:

1. Verdedigingswerken
2. Waterlopen
3. Bewoning
4. Bewoning en ambacht
5. Religie
6. Zorginstellingen

3.3.1 Verdedigingswerken

In het plangebied vallen de nieuwe stadsmuren die bij de twee stadsuitbreidingen in het laatste kwart van de 16de eeuw werden opgetrokken. Bij de Eerste Uitleg van 1585 werd de stad uitgebreid aan het oosten met het havengebied de Lastage en aan westzijde van de Singel tot aan de latere Herengracht. Nog tijdens de uitvoering werd besloten tot een verdere uitbreiding aan de oostkant, de Tweede Uitleg, die in 1592 startte. De beide stadsuitbreidingen sluiten op elkaar aan binnen het huidige plangebied ter hoogte van het tegenwoordige Rembrandtplein. Ook loopt een deel van de stadsmuur van 1663 langs de zuidelijke rand van het plangebied.

Stadswal 1585 en 1592

De stadsomwalling van 1585 was een in aarde opgetrokken wallichaam met bolwerken (afb. 7). De wal eindigde aan de westelijke Amsteloever met een bolwerk ter hoogte van de huidige Bakkerstraat (afb. 7: nr. 3). Dit in 1586 opgeworpen bolwerk werd in 1591 weer afgegraven nadat was besloten om de wal in een ruimere bocht aan te leggen en door te trekken over de Amstel naar het IJ.⁴ Hierdoor ontstond ter hoogte van het Rembrandtplein een knik in de wal. Binnen het plangebied lagen twee van de drie nieuwe stadspoorten, de Derde Regulierspoort en de Heiligewegspoort. De Derde Regulierspoort stond op het tegenwoordige Rembrandtplein en was de opvolger van de oude (tweede) Regulierpoort, waarvan de Munttoren een restant is. De nieuwe poorten werden uitgevoerd in hout of alleen een hekwerk. De Heiligewegspoort stond ter hoogte van het huidige Koningsplein. In 1636 werd besloten om de houten poorten te vervangen door monumentale stenen poortgebouwen, zowel om de stad een beter aanzien te geven als de weerbaarheid ervan. In 1636 werd de Heiligewegspoort versteend, in 1655 volgde de Regulierspoort. Na voltooiing van de stadsuitbreiding van 1663 werd de wal geslecht en de stadsgracht deels opgenomen in de Herengracht. De Regulierspoort werd in 1668 herbestemd tot waag.⁵ Deze Reguliers- of Boterwaag is tot 1874 blijven bestaan.

Stadswal 1663

Met de stadsvergroting van 1613 (Derde Uitleg) werd het eerste deel van de grachtengordel aangelegd vanaf het IJ tot aan de westelijke grens van het plangebied, de Leidsegracht. Hier sloot de nieuwe stadswal aan op de oude uit 1585. In 1663, met de Vierde Uitleg, werd het nog buitenstedelijke deel van het plangebied bij de stad getrokken en ommuurd. Bij deze stadsuitbreiding werd de grachtengordel doorgetrokken in oostelijke richting over de Amstel richting het IJ, waardoor het karakteristieke halvemaaanvormige grondplan ontstond (afb. 3).

Na voltooiing van de uitbreiding van 1663 was de stad omgeven door een stadswal met 26 bolwerken. In het plangebied Zuidelijke Binnenstad lagen er zeven: (van oost vanaf de Amstel naar west) Westerblokhuis, Ouderkerk, Reguliers, Wetering, Amstelveen, Schinkel en Sloten (afb. 9). Het ontwerp van de stadsmuur was kenmerkend voor de vestingbouw van het midden van de 17de eeuw. Vanwege de slappe ondergrond was de constructie uitzonderlijk zwaar uitgevoerd om elk risico tot verzakking uit te sluiten. De fundering bestond uit een 9 m brede houten vloer op palen met kespens. Hierop stond aan de veldzijde (buitenkant) een bakstenen schildmuur. Ter versteviging van deze muur waren dwars op de achterzijde bakstenen gewelven aangebracht. De walstukken (courtines) tussen de bolwerken hadden ieder 47 van zulke bogen, de bolwerken 44. Op deze gewelven en tegen de schildmuur lag een aarden wallichaam. Aangezien de voet van de stadsmuur direct in het water stond, was tegen de funderingspalen onder de muur een houten beschoeiing geplaatst. Op de bolwerken stonden, vanwege de gunstige windvang, molens. De meesten werden meteen tijdens de bouw rond 1661 geplaatst. De stadswal werd van het nieuwe stedelijke woongebied afgescheiden door een parallelle gracht, de Lijnbaansgracht.

⁴ Hofman 1978, 13-14.

⁵ Commelin 1694, 630-631.

De werkzaamheden aan de vestingwerken werden grotendeels in 1663 uitgevoerd onder de directievoering van stedelijk ingenieur Jan Heijmansz Coeck. Het grondwerk voor de gehele stadsomwalling was in september 1663 grotendeels voltooid, maar het feitelijk metselwerk aan bolwerken en stadspoorten zou nog enkele jaren in beslag nemen.⁶ De bruggen voor de stadspoorten werden in 1662 ontworpen door stedelijk ingenieur Gerrit Barentsz Swanenburg.

De in korte tijd gerealiseerde stadsomwalling heeft niet geleid tot een duurzame verdediging. Uit 18de-eeuwse rapporten van de stedelijke ingenieursafdeling blijkt dat het metselwerk in veel gevallen slecht was uitgevoerd waardoor het de druk van het aarden wallichaam niet aankon.⁷ Nog voordat de militaire status van de stadsmuur, begin 19de eeuw, werd opgeheven waren al delen ingestort of vanwege bouwvalligheid verlaagd. Op de verlaagde wal werd een wandelweg met beplanting aangelegd. Door de sloop en herinrichting in de loop van de 19de eeuw werden de structuur en de vorm van de bolwerken aangetast. Ook de Singelgracht zelf werd plaatselijk rechtgetrokken. In het plangebied lagen drie stadspoorten, van oost naar west de Utrechtsepoort, de Weteringpoort en de Leidsepoort. De geschiedenis van de afzonderlijke bolwerken tussen de Amstel en de Leidsegracht vanaf de aanleg ervan tot aan de 19de-eeuwse bebouwing wordt hieronder besproken.

Bolwerk Westerblokhuis

Bolwerk Westerblokhuis lag op de westelijke oever van de Amstel ter flankering van de Hoge Sluis aan de oostzijde en de Utrechtsepoort aan de westzijde. De molen 'De Groen' op het bolwerk werd in 1735 vervangen door een 25 m hoge molen die, als enige op de bolwerken rond de stad van baksteen was gemaakt. Na een gedeeltelijke verlaging van het bolwerk, waarschijnlijk in 1806, werden de oostelijke flank en face (schuine zijde) gehandhaafd. In 1868 werd de molen gesloopt en in 1877 het resterende deel van het bolwerk zodat daar de Sarphatikade kon worden aangelegd.⁸

Utrechtsepoort

In 1662 werd besloten tot de bouw van de Utrechtsepoort. Hierbij werd het ontwerp van de Muiderpoort gevolgd dat van de hand was van ingenieur Gerrit Barentsz Swanenburg.⁹ De bouw duurde van 1663 tot 1665.¹⁰ Terwijl de muren werden gemetseld werd de kapconstructie elders op een timmerwerf gebouwd, waarna deze in segmenten op de poort in elkaar werd gezet.¹¹ Als gevolg van bezuinigingen werd de Utrechtsepoort soberder uitgevoerd dan de Muiderpoort. Natuursteen werd alleen nog maar toegepast in de façade, de andere zijden werden geheel in baksteen opgetrokken.¹² De Utrechtsepoort werd gesloopt in 1859.¹³ De gracht ervoor werd na de sloop tussen de saillant¹⁴ van de bolwerken Westerblokhuis en Ouderkerk aangeland. Hierbij werd een nieuwe brug over de Singelgracht aangelegd. Ter hoogte van de poort en voormalige brug verrees het Paleis van Volksvliet. Dit gebouw van glas en staal werd verwoest door een brand in 1929. Aan de Singelgracht kwam in 1961 de nieuwbouw van de Nederlandsche Bank.

⁶ Abrahamse 2010, 142.

⁷ Prins 1993, 91-116.

⁸ Prins 1993, 121; Van den Hoek Ostende 2000, 58.

⁹ De Weesperpoort (Oostelijke Binnenstad) werd eveneens een kopie van de Muiderpoort, zie Abrahamse 2010, 140.

¹⁰ Abrahamse 2010, 142.

¹¹ Abrahamse 2010, 142.

¹² Abrahamse 2010, 166.

¹³ Prins 1993, 121-122.

¹⁴ De saillant is de punt van een bolwerk.

4 Op deze stereofoto van Pieter Oosterhuis uit 1856 van de Utrechtsepoort is goed te zien dat bij sloop van de aangrenzende courtines (walstukken) in 1806 een deel is blijven staan (Stadsarchief Amsterdam)

Bolwerk Ouderkerk

Het bolwerk Ouderkerk flankeerde de westzijde van de Utrechtsepoort. Op het bolwerk kwam een standerdmolen, 'De Haan', die in 1734 werd verbouwd. Het bolwerk werd in 1804 geslecht, de molen volgde in 1872.¹⁵

Bolwerk Reguliers

Het bolwerk Reguliers was de standplaats van molen 'De Hoop'. Bij een storm in 1794 werd het bolwerk zwaar beschadigd, waarbij een deel van het metselwerk in de gracht belandde. De bouwvallige schildmuur werd in 1796 vlak boven het waterpeil in de stadsgracht gesloopt, waarna het achterliggende wallichaam werd vergraven tot een talud van 45°. ¹⁶ De molen werd in 1868 afgebroken.¹⁷

Bolwerk Wetering

Het bolwerk Wetering flankeerde samen met het bolwerk Amstelveen de Weteringspoort. Op het bolwerk stond 'De Wetering', een standerdmolen die in circa 1720 werd verbouwd tot bovenkruier. Het bolwerk werd gesloopt in 1803-1804, in 1873 volgde 'De Wetering'.¹⁸

Weteringpoort

De Weteringpoort was geen op zichzelf staand gebouw maar een opening in de vestingmuur op de plek waar de Boerenwetering de stad uitstroomde. Deze waterpoort werd in 1668-1671 gebouwd en moest in 1842 plaatsmaken voor een barrière.¹⁹

Bolwerk Amstelveen

Bolwerk Amstelveen stond aan de west zijde van de Weteringpoort. De molen op dit bolwerk heette 'De Spring', 'Spring in 't Veld' of ook 'Spiering'. Om de Singelgracht te kunnen rechtekken werd de molen in 1874 gesloopt.²⁰ In 1804 werd het bolwerk verlaagd.²¹

¹⁵ Prins 1993, 122; Van den Hoek Ostende 2000, 57.

¹⁶ Prins 1993, 95.

¹⁷ Van den Hoek Ostende 2000, 54.

¹⁸ Van den Hoek Ostende 2000, 56.

¹⁹ Abrahamse 2010, 142. Een barrière was een afscheiding ter plaatse van de voormalige stadspoort ter inning van de stedelijke accijnzen (Prins 1993, 122).

Bolwerk Schinkel

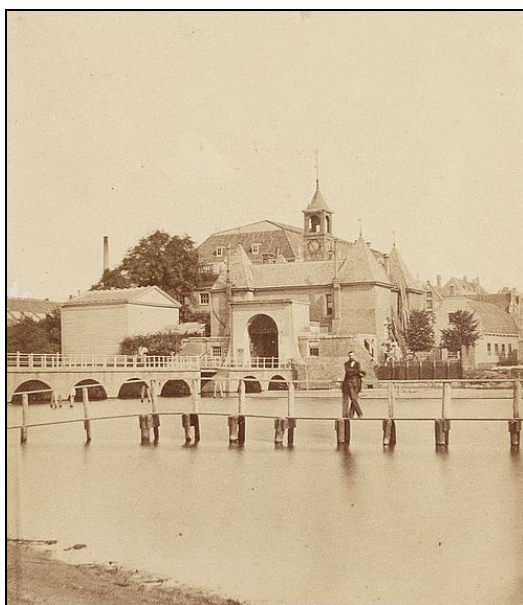
Het bolwerk Schinkel is gebouwd ter flankering van de oostzijde van de Leidsepoort. Het bolwerk was de standplaats van 'De Roomolen'. In 1805 werd het bolwerk geslecht, de molen moest in 1844 plaatsmaken voor een gevangeniscomplex.

Leidsepoort

Voor de Leidsepoort werd in oktober 1662 een ontwerp van Daniel Stalpaert aangenomen. Dit voorzag in een stadspoort met een rechthoekig grondplan en vierkante hoektorens. Ingenieur Swanenburg werd belast met de uitvoering van het ontwerp.²² De Leidsepoort werd in 1862 gesloopt en vervangen door een barrière.²³

Bolwerk Sloten

Bolwerk Sloten is aangelegd ter flankering van de westzijde van de Leidsepoort. Op het bolwerk stond de molen 'De Liefde'. Het bolwerk werd in 1807 afgegraven.²⁴

5 De Leidsepoort omstreeks 1856, gefotografeerd door Pieter Oosterhuis (Stadsarchief Amsterdam)

3.3.2 Waterlopen en infrastructuur

Boerenwetering

De Boerenwetering is in de 12de eeuw gegraven om het ten westen van de Amstel ontgonnen land te laten afwateren op de Amstel en het IJ. In eerste instantie mondde deze waterloop uit op het Spui. Nadat dit deel van de rivier van het IJ werd afgesloten door de aanleg van de Dam werd de Boerenwetering in noordelijke richting doorgetrokken om vervolgens via de Dirk van Hasseltsteeg af te buigen naar de Amstel (Damrak). In een later stadium werd de loop verder verlegd en waterde de wetering af via de Nieuwezijds Achterburgwal en Martelaarsgracht direct in het IJ.²⁵ Met de stadsuitbreiding van 1663 werd het binnen de wal gelegen deel van de Boerenwetering grotendeels

²⁰ Van den Hoek Ostende 2000, 55.

²¹ Prins 1993, 123.

²² Abrahamse 2010, 140.

²³ Prins 1993, 123.

²⁴ Prins 1993, 123.

²⁵ Speet 2004, 84.

gedempt. Wat resteerde was een klein gekanaliseerd deel tussen de Lijnbaansgracht en de Singelgracht.

Amstel

Bij de stadsuitbreiding van 1663 werd, zowel vanuit stedenbouwkundig als strategisch oogpunt, gekozen voor het rechte trekken en versmallen van de Amstel. De versmalling zorgde ervoor dat in de bolwerken die op beide oevers moesten verrijzen niet te ver van elkaar af kwamen te liggen. Bijkomend beoogd effect was een sterkere stroming in de rivier.²⁶

Grachten en straten

Opeenvolgende stadsuitbreidingen gingen gepaard met het graven van grachten. Kenmerkend voor de verkaveling van het nieuwe gebied was de voortzetting van de ruimtelijke structuur van de stadsuitleg van 1613 met concentrische grachten en radiale straten vanuit de oude stad naar de stadswal.²⁷ In het plangebied Zuidelijke Binnenstad werden drie van dergelijke radiale straatassen uitgezet: de Leidsestraat (naar de Leidsepoort), de Vijzelstraat en de Utrechtsestraat (naar de Utrechtsepoort). Achter de Utrechtse- en Leidsepoort werd een wagenplein aangelegd.²⁸ De zuidelijke verdedigingsgracht van 1613 werd rechtgetrokken en vergraven tot Leidsegracht.

De Vijzelstraat is in twee fasen tot stand gekomen. Het noordelijke deel tussen de Munt en de Reguliersdwarsstraat bestond al sinds 1591. In de jaren 1660 werd de straat doorgetrokken tot aan de Prinsengracht. In het verlengde hiervan tot aan de Singelgracht werd in diezelfde periode de Vijzelgracht gegraven. Met de laat 19de-eeuwse nieuwbouw buiten de Singelgracht werd de smalle Vijzelstraat een belangrijke verkeersader. In 1907 besloot de gemeente tot de verbreding van de Vijzelstraat.²⁹ Dit had tot gevolg dat de bebouwing langs de gehele westzijde moest worden gesloopt om de straat een breedte van 25 m te geven. Na de onteigeningsprocedures werd in 1916 en 1917 gestart met de sloop. Tussen de Munt en de Herengracht verrees het Carlton Hotel. Op het deel tussen de Herengracht en Keizersgracht werd naar ontwerp van architect K.P.C. de Bazel een nieuw hoofdgebouw voor de Nederlandsche Handelmaatschappij gebouwd. Begin 21ste eeuw betrok de opvolger van deze bank (ABN-AMRO) een nieuwe vestiging. Vanaf 2007 zijn in het gebouw 'De Bazel' het Stadsarchief en Bureau Monumenten & Archeologie gehuisvest. Op het terrein tussen de Keizersgracht en Prinsengracht verrezen flats. Na instorting hiervan in 1955 werd hier een bankgebouw gebouwd naar het ontwerp van architect Duintjer. Het verkeersprobleem was met de verbreding van de Vijzelstraat niet meteen opgelost, hiertoe werd in 1932 de Vijzelgracht gedempt.

Naast radiaalstraten werd in het plangebied een radiaalgracht gegraven: de Reguliersgracht. De aanleg ervan ging met enige discussie gepaard. In eerste instantie had deze gracht moeten uitmonden in de Amstel, waardoor de Halvemaansteeg verbreed zou moeten worden. In 1664, in de uitvoeringsfase van de stadsuitbreiding, werd besloten om de Halvemaansteeg te handhaven en er een duiker onder aan te brengen. Even werd nog overwogen om in plaats van een gracht met kostbare kaden en bruggen, een weg aan te leggen maar deze optie werd uiteindelijk terzijde geschoven.³⁰ In 1874 werd het meest noordelijke deel van de gracht, tussen Rembrandtplein en Herengracht, gedempt en omgedoopt tot Thorbeckeplein. Plannen in 1900 tot demping ervan om een verkeersweg aan te leggen vanaf het Rembrandtplein naar de nieuwe buitenwijken, stuitten op verzet en vonden geen doorgang. Naar aanleiding van deze acties werd de Vereniging Amstelodamum opgericht.

²⁶ Abrahamse 2010, 147.

²⁷ Bakker 2004, 42-47.

²⁸ Abrahamse 2010, 147.

²⁹ Jansen 1964, 59-61.

³⁰ Abrahamse 2010, 176.

Waterzones

De waterlopen in het plangebied kunnen in navolging tot de waardstelling in het kader van het bestemmingsplangebied Water Binnenstad worden onderverdeeld in vier functionele zones³¹:

1. Militaire zones: de Herengracht tussen de Spiegelgracht en de Amstel, de Leidsegracht en de Singelgracht.
2. Infrastructuur en Transport: de Amstel en de Prinsengracht.
3. Productie zones: de Lijnbaansgracht en de Amstel tussen de Halvemaansbrug en de Blauwbrug.
4. Woonzones: de Herengracht en de Keizersgracht.

3.3.3 Bewoning en ambacht

Ophogingen

Bij stadsuitbreidingen werden bestaande gebouwen in het landelijke gebied in de meeste gevallen gesloopt en de perceelsgreppels gedempt. Het geheel werd vervolgens opgehoogd met zand, klei en stadsafval. Hierop verrees bebouwing met bijbehorende structuren zoals waterkelders en beerputten.

Stadsuitbreiding 1585-1596

Bij de stedelijke uitbreiding van 1585 is direct buiten de voormalige Tweede Regulierspoort een woonbuurt ontstaan tussen de Vijzelstraat, Reguliersbreestraat en de Reguliersdwarsstraat, de Duvelshoek (afb. 7: nr. 7). Langs de Amstel ontstond tegelijkertijd een zone met bewoning en nijverheid. De meest voorkomende beroepen waren stalhouders, slepers en koetsiers die hun kost verdienden op het wagenplein bij de Regulierspoort. Hieraan herinneren de namen van straten tussen de Amstel en de Amstelstraat: Paardenstraat en Wagenstraat. De Amstelstraat bleef het langst onbebouwd aangezien dit grensde aan de stadswal. Achter het bolwerk aan de Amstel werd een paardendressuur ingericht. De wal maakte na 1663 plaats voor bebouwing langs de zuidkant van de Amstelstraat.

Ambacht en nijverheid tussen de Amstelstraat en de Amstel

Gedurende het eerste kwart van de 17de eeuw werd de zone tussen de stadswal en de Amstel volgebouwd. De buurt kreeg een gemengde woon en werkbestemming. De Bakkerstraat, voor het eerst vermeld in 1604, ontleende de naam aan het 'Backhuys' waar vanaf 1595 tot 1603 scheepsbeschuiten werden gebakken. Ook de omliggende Paardenstraat en Wagenstraat zijn verwijzingen naar stalhouderijen en koetsiers.³² Tevens bevonden zich hier pakhuizen, bierbrouwerijen en suikerbakkers, maar deze moesten na de stadsuitbreiding van 1663 uitwijken naar de nieuwe randzone van de stad.³³

Stadsuitbreiding 1663

De stadsvergroting van 1663 was vooral bedoeld om meer bewoningsareaal te creëren. Dit was nodig vanwege de grote bevolkingsgroei waardoor de stad omstreeks 1650 ongeveer 175.000 inwoners telde. De functionele indeling van het nieuwe stedelijke gebied volgde die van de Derde Uitleg (1613) in hoofdlijnen, maar er waren wezenlijke verschillen in de praktische uitvoering. Evenals bij de Derde Uitleg werd voor de nieuwe stadsvergroting gekozen voor een scheiding van wonen en werken. De zone tussen de Herengracht en de Prinsengracht werd bestemd tot woongebied. De zone hierbuiten, tot aan de stadswal, was een gemengd woon- en werkgebied. Nieuw bij deze stadsuitbreiding was de toevoeging van een extra gracht tussen de Prinsengracht en de Lijnbaansgracht, de Achtergracht. De zone buiten de Achtergracht werd ingericht met overlast

³¹ Gawronski, Jayasena, De Leeuw, Lempke, Veerkamp 2010.

³² Wiersma 1978.

³³ Ter Gouw 1874, 282

veroorzakende industrieën.³⁴ Bij de Derde Uitleg werd in het gebied tussen de Prinsengracht en de Lijnbaansgracht de prestedelijke verkaveling aangehouden, waardoor het in de Jordaan karakteristieke patroon van grachten schuin op de Prinsengracht ontstond. Een wezenlijk verschil met de Derde Uitleg was dat er ditmaal voor werd gekozen om niet de oorspronkelijke verkaveling in het gebied tussen de Prinsengracht en de stadswal in stand te houden, maar dit geheel opnieuw te verkavelen. Hiertoe moest alle grond dat niet in het bezit was van de stad worden onteigend, de bebouwing gesloopt, de sloten tussen de smalle percelen gedempt en vervolgens opnieuw worden verkaveld.

Noordse Bosch

Het Noordse Bosch is een ambachtelijk stadswijk die zich uitstrekte aan weerskanten van de Vijzelgracht. Hiertoe behoorde sinds 1663 ook de Weteringbuurt, een gebied ingesloten tussen de Prinsengracht (noord), de Vijzelgracht (oost), de Lijnbaansgracht (zuid) en de Spiegelgracht (west). Deze stedelijke zone ontleent zijn naam aan de Boerenwetering, een natuurlijke waterloop die hier doorheen en van hieruit de stad uitliep. Deze middeleeuwse waterloop is bij de Vierde Uitleg opgegaan in het grachtenstelsel. In 1670 besloot het stadsbestuur tot de bouw van wevershuisjes als een sociaal huisvestingsplan. Het plan hield in dat een reeks van woonhuizen werd gerealiseerd naar een ontwerp van architect Philips Vingboons ten behoeve van de ambachtlieden van de op dat moment noodlijdende wolweverij. De huizen werden in 1671 opgeleverd, maar een tegenvallende verhuur noodzaakte de stad al in 1674 tot verkoop van een deel van de percelen die vervolgens voor andere doeleinden werden bestemd.

Markten

Binnen het plangebied lagen een aantal markten (afb. 8). De ligging ervan werd in grote mate bepaald door de aanvoermogelijkheden van de handelswaar. Het grachtenstelsel in de stad was het belangrijkste transportsysteem voor de goederen die in steeds grotere hoeveelheden op de markten verhandeld werden. Markten werden niet alleen gehouden op pleinen aan het water, maar ook op de kades langs de grachten. Binnen het plangebied lagen:

De veemarkt van ossen, schapen, kalveren en varkens op het plein achter de Utrechtsepoort (Frederiksplein), de Zandmarkt langs de Amstel tussen de Hogesluis en de Achtergracht, de Hooimarkt aan de Amstel tussen de Heren- en Keizersgracht, de koren en pluimveemarkt langs de Amstel, de Boter of Reguliersmarkt op het Rembrandtplein, de Bokkingmarkt op het Koningsplein, de boter en kaasmarkt aan de Herengracht tussen de Reguliersgracht en Utrechtsestraat, de markt voor hennep en touwwerk aan de Keizersgracht tussen de Reguliersgracht en de Utrechtsestraat en de Turfmarkt aan de Prinsengracht.

3.3.4 Religie

Regulierenklooster

Binnen het plangebied valt een deel van de zuidelijke oever van de Amstel, waar de rivier met een bocht de stad in stroomde en dat oorspronkelijk buiten de middeleeuwse stad lag. Op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1560 is te zien dat er op dat moment al bebouwing en zeven molens aanwezig waren met ten zuiden hiervan het klooster Sint-Jan de Evangelist ter Nieuwe Amstel. Dit klooster, in de volksmond bekend als het Regulierenklooster naar de orde van reguliere kanunniken, werd in 1394 op initiatief van Gijsbert Dou gesticht. In 1395 was het complex gereed. In eerste instantie was het klooster geheel aangewezen op financiële middelen uit het eigen familienetwerk. De versteviging van de positie van de familie van Dou na de Hoekse machtsovername van 1405 (onderdeel van de Hoekse en Kabeljauwse twisten) zorgde ervoor dat vanaf dat moment ook externe geldbronnen konden worden aangeboord.³⁵ In 1454 werd het

³⁴ Abrahamse 2010, 156.

³⁵ De Melker 2004, 276-277.

klooster uitgebreid. In 1532 brandde het klooster af en werden de kloosterlingen ondergebracht in het klooster van Heiloo. Het terrein heeft in de decennia erna gefunctioneerd als buitenhof en boomgaard. In 1572 werden de resten van het complex gesloopt. Na de Alteratie van 1578 verrees weer bebouwing op het voormalige kloosterterrein. Met de stadsuitbreiding van 1663 werd het terrein opgenomen in de stedelijke bebouwing.

6 Detail van de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1560. Langs de zuidelijke Amsteloever is bebouwing en een aantal molens te zien. Iets zuidelijker ligt het voormalige Regulierenklooster (1).

Amstelkerk

Bij de stadsvergroting van 1663 werden vier kerken gepland aan pleinen langs de Kerkstraat. In plaats hiervan verrees in 1669-1670 op het plein tussen de Prinsengracht, Reguliersgracht en Kerkstraat een tijdelijke houten preekshuur. Deze werd doelbewust langs de rand van het plein gebouwd om niet in de weg te staan wanneer een definitieve stenen kerk zou worden gebouwd. Hiertoe is het nooit gekomen: de houten Amstelkerk van stadsarchitect Daniel Stalpaert staat er nog.

Mennonietenkerk/Singelkerk

De Mennonieten³⁶ hielden sinds 1608 kerkelijke bijeenkomsten in een schuur bij brouwerij het Lam aan de Singel 452. Vlaamse doopsgezinden kwamen hier bijeen. In 1639 werd een groter kerkgebouw gebouwd; met deze nieuwbouw kwam de kerk meer richting de Herengracht te liggen. In 1740 werden een aantal omliggende huizen eigendom van de kerk. De Singelkerk wordt nog steeds gebruikt door de doopsgezinde gemeente.

Nieuwe Waalse Kerk

In 1841 kocht de Waalse gemeente een grachtenpand aan de Keizersgracht nr. 676 met als doel het door een kerkgebouw te laten vervangen. Onder leiding van architect Godefroy werd een nieuw kerkgebouw gerealiseerd en in 1856 in gebruik genomen. In 1989 kreeg het gebouw een nieuwe bestemming als kunstcentrum. Tegenwoordig wordt het pand in gebruik genomen door een reclame productiebedrijf.³⁷

³⁶ Aanhangers van Menno Simonsz., ookwel wederdopers genoemd. Dit is een doopsgezinde gemeente daterend uit de tijd van de Reformatie (16de eeuw)

³⁷ bron: website BMA

Rooms Katholieke Kerk 't Vredes Duyfje

Achter het pand aan de Kerkstraat nr. 169 was sinds 1672 een schuilkerk voor de Rooms-katholieke gemeente gelegen. In 1776 mochten katholieken weer openlijk aan de straatkant hun kerkgebouwen bouwen. In 1796 werd het terrein van de in 1794 afgebrande suikerraffinaderij 't Fortuin opgekocht door de Rooms-katholieke gemeente. Na de opening in 1798 werd de nieuwe kerk gebruikt tot 1857 en na sloop vervangen door het huidige gebouw.³⁸

3.3.5 Zorginstellingen

Mennonieten Weeshuis

Aan de Prinsengracht 1011-1017 is sinds 1676 het Weeshuis van de Doopsgezinde gemeente ondergebracht. In 1678 werd de instelling uitgebreid met de panden aan de Prinsengracht 1001-1009.³⁹

Mennonieten Oude Vrouwenhuis

Oude Vrouwenhuis van 1687 tot 1765 aan de Elandsstraat. In 1765 verhuist het naar een perceel achter het Mennonieten Weeshuis aan de Kerkstraat waar het tot 1882 in gebruik blijft. In het Vrouwenhuis werden doopsgezinden bejaarden vrouwen gehuisvest.

Walen Weeshuis

In de jaren 1669-1671 werd onder leiding van architect Adriaan Dortsman een weeshuis voor wezen van de Waalse of Franse kerk gebouwd aan de Vijzelgracht 2. Het weeshuis is meerdere malen vergroot en begon ook huisvesting te bieden aan bejaarde mannen en vrouwen. Na sluiting in 1958 deed het weeshuis nog enkele jaren dienst als bejaardentehuis. In 1967 werd het aangekocht door de Franse staat, gerestaureerd en verbouwd en in gebruik genomen door het Franse consulaat en het Institut Français des Pays-Bas.

Verbeterhuis

In het Verbeterhuis, dat in 1718 was opgericht aan de Weteringpoort werden mensen opgesloten die onder curatele werden gesteld vanwege hun 'ongeregeld en ontuchtig gedrag'. Het diende als een tuchthuis en krankzinnigengesticht. In 1833 werd het gesloopt.⁴⁰

Aalmoezeners Weeshuis

Weeshuis van 1663 tot 1822 aan de Prinsengracht 434. Het weeshuis huisde voor 1663 in een gedeelte van het voormalige Clarissenklooster aan de Singel. In 1663 kreeg het Aalmoezeners Weeshuis van de stad een groot perceel toegewezen aan de Prinsengracht waar het in de jaren 1663-1665 werd gebouwd onder leiding van architect Daniel Stalpaert. In het weeshuis konden kinderen terecht die als vondeling of als wees bij de aalmoezeners, de bestuurders van een armenhuis, werden gebracht. Ook kinderen van zeevarende weduwnaren en niet Amsterdammers konden hier terecht. In het pand was ruimte voor de opvang van 800 kinderen. In 1683 waren al 1.300 wezen ingeschreven zodat behoefte was aan uitbreiding. Dit gebeurde door belendende panden aan te kopen. Rond 1807 woonden er circa 2554 wezen. In 1822 werden de kinderen bij Koninklijk Besluit verplaatst naar de koloniedorpen Veenhuizen en Ommerschans.⁴¹ In 1825-1829 werd het verbouwd onder leiding van stadsarchitect Jan de Greef tot Paleis van Justitie.

³⁸ Kruizinga 2002

³⁹ Vermeer & Rebel 2004.

⁴⁰ Kruizinga 2002

⁴¹ Kruizinga 2002

Deutzenhofje

In 1695 werd aan de Prinsengracht 855-899 een hofje gesticht uit de nalatenschap van Agnes Deutz voor bejaarde ongehuwde vrouwen.

Grill's Hofje

Rond 1726 gesticht door Anthonie en Elizabeth Grill aan de Eerste Weteringdwarsstraat 11-43. Waarschijnlijk huisden hier arme vrouwen uit de Lutherse gemeenschap.

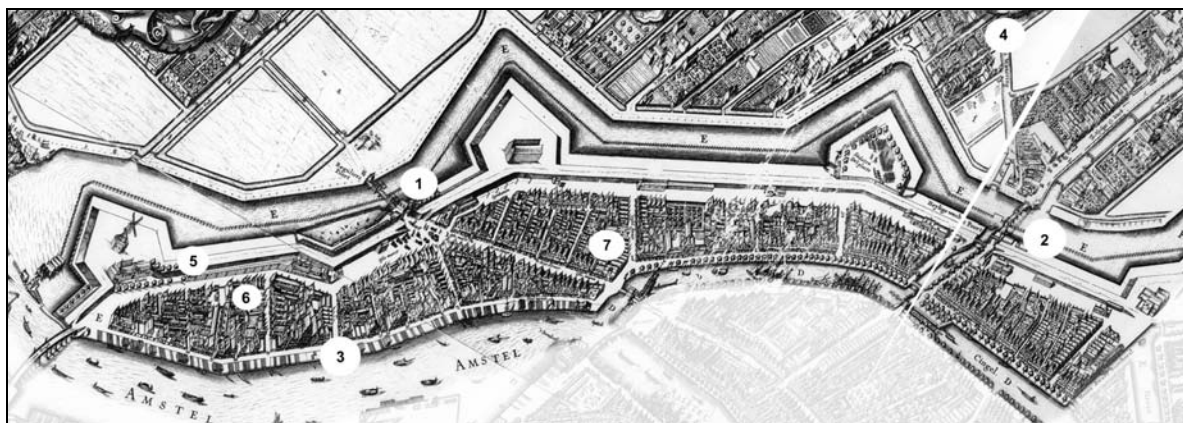
Hodshon-Dedelhofje

Gesticht in 1807 aan de Passeerdersgracht en verhuisd wegens uitbreiding van een fabriek naar de Eerste Weteringdwarsstraat 83-95. Het hofje werd gefinancierd door de heer Hodshon en zijn vrouw Isabella Dedel en bood onderdak aan twintig hulpbehoevende oude vrouwen en 'overige protestantse dames'. Eind jaren zeventig van de 20ste eeuw werd het hofje gerestaureerd en gemoderniseerd door Stadsherstel.⁴²

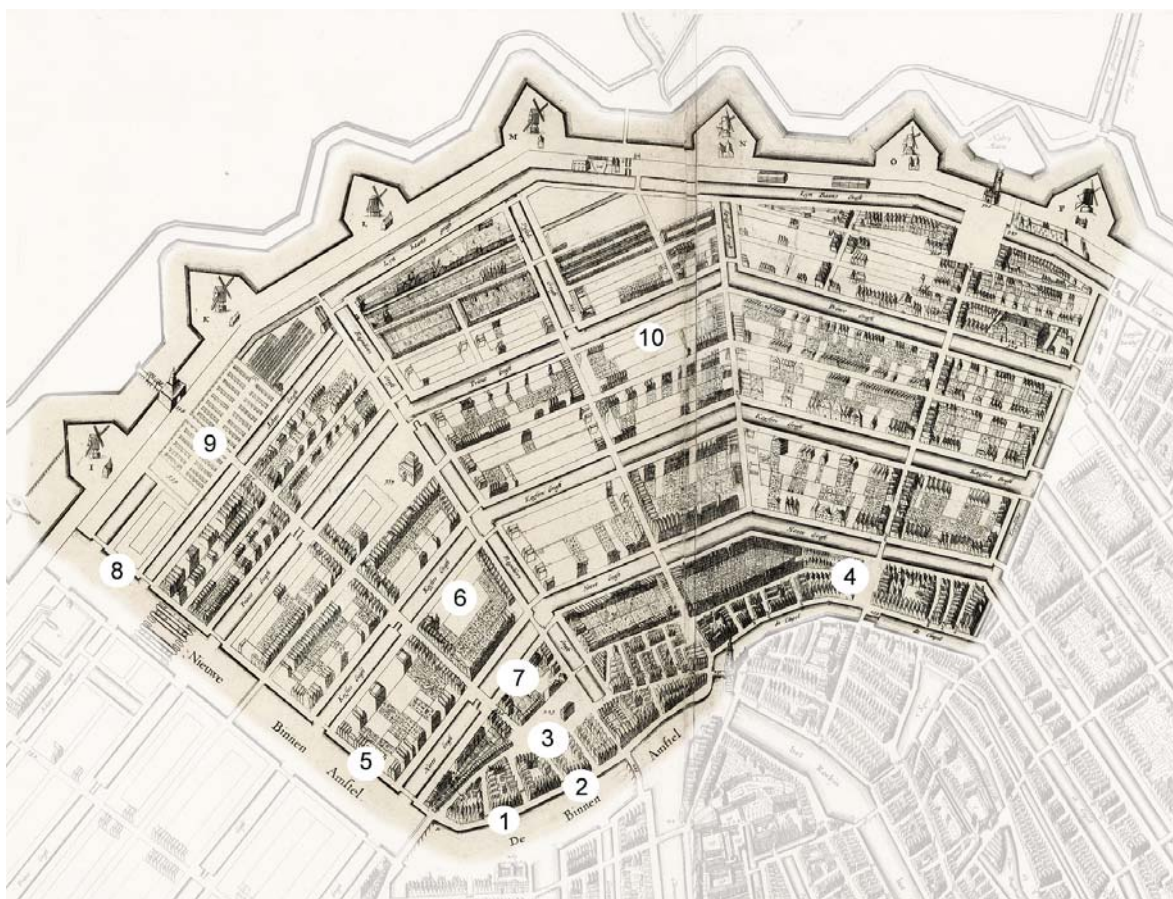
Looiershofje

Gesticht in 1828 achter een rij werkmanshuizen uit 1665 in de Nieuwe Looiersstraat nrs. 20-38. Het hofje was bestemd voor oudere vrouwen die lid waren van de Hervormde Kerk. In 1983 werd het hofje gerestaureerd en beschikbaar gesteld voor studentenhuisvesting.

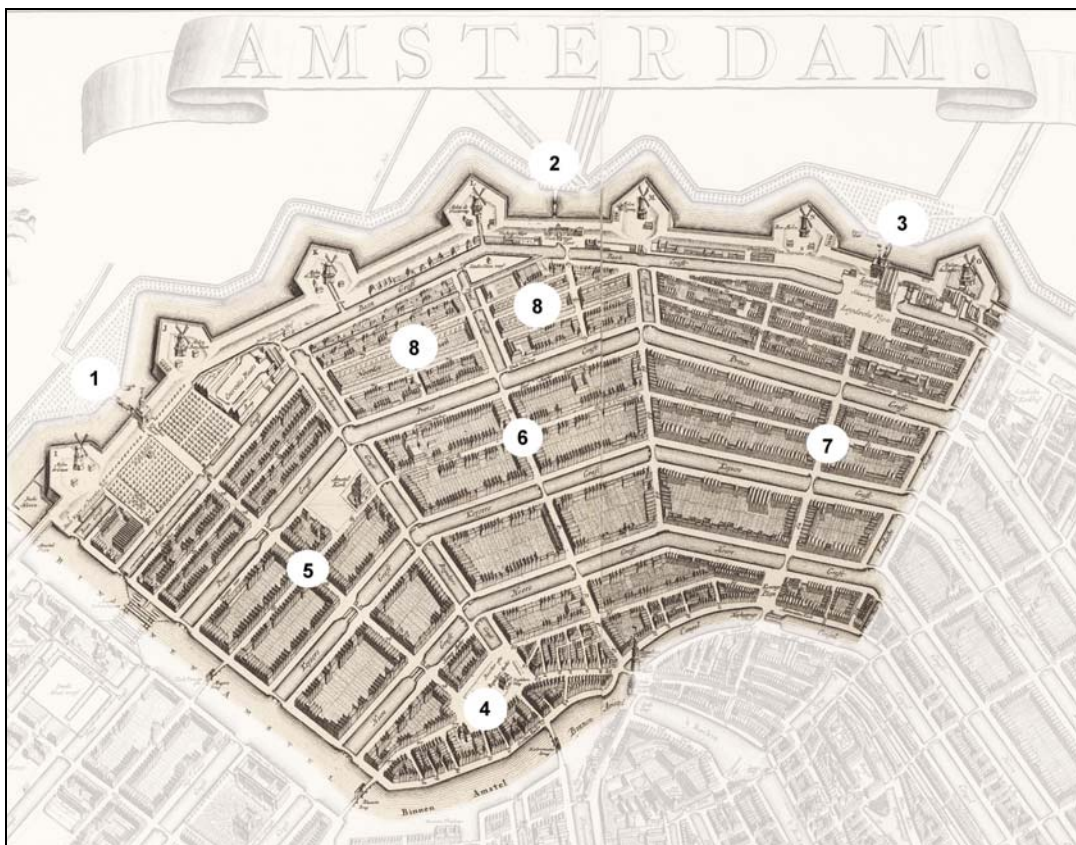
⁴² Vermeer & Rebel 2004

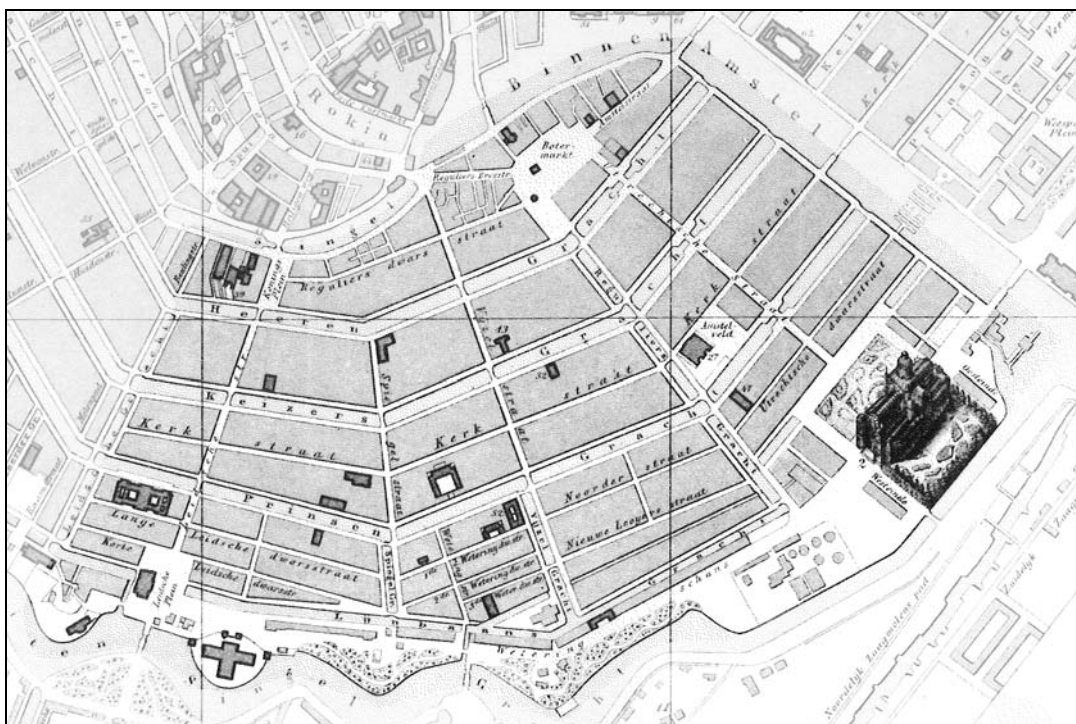
7 Het gebied dat in 1585 en 1592 bij de stad getrokken is op de stadsplattegrond van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1625. De oorspronkelijke wal liep langs de Heiligewegspoort (2) en Regulierspoort (1), om daar af te buigen naar een bolwerk bij de Amstel (3). Bij de uitbreiding van 1592 is de wal in een ruimere bocht doorgetrokken naar de Amstel. Deze wal is opgegraven in de Amstelstraat (5). De Boerenwetering loopt bij de Heiligewegspoort de stad uit (4). Sporen uit deze fase zijn opgegraven in de Paardenstraat (6) en de Vijzelstraat (7)

8 De Zuidelijke Binnenstad op de stadsplattegrond van Covens & Mortier uit 1676-1680 met daarop aangegeven de markten: 1. Pluimvee, 2. Koren, 3. Reguliersmarkt, 4. Bokking, 5. Hooimarkt, 6. Hennep en touwwerk, 7. Boter en kaas, 8. Zandmarkt, 9. Ossen, schapen, kalveren en varkens, 10. Turf. Het kaartnoorden ligt rechtsonder (Stadsarchief Amsterdam)

9 De Zuidelijke Binnenstad op de stadplattegrond van Gerred de Broen, vijfde druk 1774-1782. Het kaartnoorden ligt rechtsonder. Aan de zuidkant wordt het plangebied omzoomd door een stadswal met zeven bolwerken en drie poorten: de Utrechtsepoort (1), Weteringspoort (2) en de Leidsepoort (3). Op de Botermarkt dient de voormalige Regulierspoort als waag (4). Het in 1663 aangelegde deel ten zuiden van de Herengracht wordt doorsneden door de radiaalstraten Utrechtsestraat (5), Vijzelstraat (6) en Leidsestraat (7). Tussen de Utrechtse- en Vijzelstraat ligt de Reguliersgracht. Aan weerszijden van de Vijzelgracht werd in 1663 het Noordse Bosch aangelegd als ambachtelijk kwartier (Stadsarchief Amsterdam)

10 Op de stadplattegrond van K.H. Schadd uit 1869 is goed te zien dat het patroon van straten en grachten nagenoeg hetzelfde is als in 1774, maar dat de vestingwal inmiddels is afgegraven en de gracht deels aangeland en rechtgetrokken. Ter hoogte van de Utrechtsepoort staat het Paleis van Volksvlijt afgebeeld. Het kaartnoorden ligt linksboven (Stadsarchief Amsterdam)

3.4 Archeologische inventarisatie

In het plangebied zijn 44 vindplaatsen bekend waar ondermeer door de afdeling Archeologie van BMA onderzoek is uitgevoerd. De vondsten hebben belangrijke informatie verschaft over de geschiedenis en topografie van Amsterdam en zijn een onmiskenbare graadmeter voor het potentieel van het nog aanwezige bodemarchief. In het onderstaande worden de verschillende onderzoeken en vindplaatsen nader besproken. De vindplaatsen zijn onder te verdelen in vier categorieën:

- stadsmuur (3.3.1)
- huizen en beerputten (3.3.3)
- Regulierenklooster (3.3.4)
- ophogingslagen en waterkelders (3.3.3)

De bodemopbouw van het plangebied bestaat uit natuurlijk veen dat is opgehoogd met klei- en veenzoden en zand in combinatie met stort van stedelijk (huishoudelijk) afval. Er moet vanuit gegaan worden dat eventuele archeologische sporen of vondsten (zeer) dicht onder het huidige maaiveld liggen.

3.4.1 Stadsmuur

Zes vindplaatsen zijn gerelateerd aan de vestingwerken van de stadsuitbreidingen van 1585, 1592 en 1663 (Eerste-, Tweede- en Vierde Uitleg).

Stadswal 1585/1655 (Rembrandtplein, REM2)

Bij een archeologische begeleiding op het Rembrandtplein zijn in 2009 twee loodrecht op elkaar aansluitende muren tevoorschijn gekomen. Het oostelijke muurwerk had een breedte van 0,83 m, de hierop aansluitende zuidmuur een breedte van 0,93 m. Dit heeft waarschijnlijk onderdeel uitgemaakt van een in 1655 aangebrachte bekleding van de stadswal van 1585, zoals zichtbaar is op een gravure van Dapper uit 1663. Hierop is het wallichaam van aarde met uitzondering van de zijkanten van het voor de poort doorgebroken deel. Hier waren de zijkanten en deel van de oeverzone bekleed met een bakstenen muur.

Stadswal 1592-1596 (Amstelstraat, AMS2)

In 2006 is bij archeologisch onderzoek in de Amstelstraat de stadswal van de Tweede Uitleg gedocumenteerd. Dit was een aarden wallichaam met aan de buitenzijde (veldzijde) een talud van 45°. Aan deze zijde was de wal bekleed een opeenstapeling van kleiplaggen.⁴³ Het wallichaam was door het gewicht gedeeltelijk weggezakt in de natuurlijke ondergrond.

11 Aarden stadswal opgegraven aan de Amstelstraat (AMS1) in 2006. Duidelijk zichtbaar is het wallichaam (rechts) met bekleding van kleiplaggen

⁴³ Gawronski, Dautzenberg en Veerkamp 2007.

Stadsmuur 1663 (MAR4, LKD, FR, MEP)

In de Marnixstraat is onder de achtergevel van Bellevue bij een funderingsonderzoek de houten fundering tevoorschijn gekomen van de linkerface (schuine zijde) van het bolwerk Sloten, onderdeel van de stadsmuur van 1663. Deze fundering bestond uit een planken vloer van langshout met daaronder gelegen onderheide kespen op onderlinge afstand van ca 1 m. Bij Hotel Lion op Leidsekade 86 (LKD) werd over een lengte van 1,1 m een muurfragment van dit zelfde bolwerk gedocumenteerd. Deze funderingsconstructie en het metselwerk is vergelijkbaar met die van bolwerk Oosterblokhuis (TULP).⁴⁴ Een Archeologische Begeleiding op het Max Euweplein (MEP) in 2001 heeft uitgewezen dat van de stadsmuur ter plaatse door grondige sloop in de 19de eeuw niets meer over was.

In 1961 is door het Instituut voor Pre- en Protohistorie (nu AAC) van de Universiteit van Amsterdam een archeologische waarneming verricht in de bouwput van het gebouw van de Nederlandsche Bank op het Frederiksplein. Hierbij is een bruggenhoofd gedocumenteerd van de brug over de stadsgracht voor de Utrechtsepoort. Deze brug is tegelijk met de poort bij de stadsuitbreiding van 1663 tot stand gekomen.

3.4.2 Huizen en beerputten

Noordse Bosch

In het gebied van het voormalige Noordse Bosch zijn op vijf vindplaatsen beerputten uit de 17de- tot en met de 19de eeuw opgegraven, twee in de Derde Weteringdwarsstraat (WDW, 2003; WDW1, 2006), één op de Vijzelgracht (VIJG, 1987) en twee in de Noorderstraat (NO, 1977; NO1, 1978). In 2003 is in het gebied van het voormalige Noordse Bosch een beerput opgegraven op het achterterrein van het pand Derde Weteringdwarsstraat 1 (WDW). De vulling betrof een nagenoeg gesloten vondstcomplex uit de periode 1750-1825, met enige vermenging van 17de-eeuws materiaal op de bodem dat was achtergebleven nadat de beerput in het midden van de 18de eeuw was geleegd.⁴⁵

Bewoning tussen Amstel en Herengracht (stadsuitbreidingen 1585 en 1592)

Vier vindplaatsen in de gebieden van de Eerste en Tweede Uitleg zijn te relateren aan bewoning. In 1998 is archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de Vijzelstraat 7-17 en de Sint Pieterssteeg 3-7 (VIJZ). De historische stadswijk waarin deze vindplaats was gelegen heette de Duvelshoek. Van het prestedelijke landschap, op 2,54 m ÷ NAP, resteerden twee perceelsgreppels. Deze waren gedempt in het laatste kwart van de 16de eeuw, tegelijk met de stedelijke ontwikkeling ten gevolge van de Eerste Uitleg. Eind 16de eeuw verrees houtbouw, kort daarna gevolgd door steenbouw die daar, in soms sterk verbouwde vorm, tot in de 20ste eeuw heeft gestaan. De opgraving heeft aangetoond dat de prestedelijke verkaveling van de Duvelshoek in de stedelijke fase in grote lijnen is gehandhaafd.⁴⁶ In het meest westelijke deel van de Tweede Uitleg is archeologisch onderzoek uitgevoerd in de Paardenstraat (PA2). Dit heeft geresulteerd in informatie over opeenvolgende fasen van bebouwing en beerputten.⁴⁷ Op het Rembrandtplein (complex Brouwerswapen) is in 1982 een beerput opgegraven (REM).

Bewoning tussen Herengracht en Prinsengracht (stadsuitbreiding 1663)

Elf vindplaatsen met vondsten uit beerputten bieden een materieel beeld van de wooncultuur in de stedelijke grachtengordel zone tussen de Herengracht en Prinsengracht. Aan de Prinsengracht zijn twee beerputten opgegraven (PR3, 1978 en PR20, 1985) en aan de Keizersgracht één (KG19,

⁴⁴ Gawronski, Jayasena en Veerkamp 2008.

⁴⁵ Gawronski en Jayasena 2008.

⁴⁶ Wognum 2009.

⁴⁷ Gawronski, Jayasena en Veerkamp 2008.

1973). Aan de tussen de Keizers- en Prinsengracht in gelegen Kerkstraat bevinden zich drie vindplaatsen met beerputten (KE1, 1985; KE2, 1978; KE4, 1977). Rondom het Leidseplein bevonden zich de vindplaatsen Korte Leidsedwardsstraat 31 (KLEI, 1978), Lange Leidsedwardsstraat 69 (LLEI, 1977). Vindplaatsen langs de radiaalstraten zijn opgegraven aan de Utrechtsestraat (UT, 1978) en de Vijzelstraat; VIJZ1, 2004). Van de bebouwing op de westelijke oever van de Amstel zijn twee beerputten opgegraven (AM2, 1987 en AM3, 1987).

3.4.3 Regulierenklooster

Tijdens de graafwerkzaamheden aan de Keizersgracht ter hoogte van de Utrechtsestraat werden in 1669 funderingsresten van de kloosterkapel aangetroffen (KG30). Deze werden ingetekend met de opmerking dat het ging om het 'fondament van 't klooster nu 't water in de Keysers graft'.⁴⁸

3.4.4 Ophogingslagen en waterkelders

Op 17 locaties heeft archeologisch onderzoek informatie opgeleverd over ophogingslagen en waterkelders. Ophogingspakketten zijn gedocumenteerd op de hoek Amstelstraat 2-12 en Utrechtsestraat 1-7 (AMS1, 1927), Bakkersstraat 1 (BA, 1982), Paardenstraat (PA), Frederiksplein (FR1, 2005), Vijzelstraat 104-126 (VIJ, 1972) en 47-49 (VIJ1, 1998), Marnixstraat (MAR, 1965), Herengracht 434-438 (HE5, 1953), Herengracht 531-537 (HE4, 1999), Keizersgracht 685-689 (KG29, 1969), Rembrandtplein (REM1, 1986), waterkelders in de Paardenstraat (PA1, 2003) en Kerkstraat 377 (KE5, 2003). Uit waterbodems zijn vondsten verzameld op de locaties Prinsengracht (PR8, 1980), Keizersgracht 412-476 (KG13, 1986), Keizersgracht 540-550 (KG11, 1982). Op de locatie Nieuwe Spiegelstraat 15 (SPIE, 1992) is een slootvulling gedocumenteerd.

⁴⁸ Breen 1947, 28-29.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van bovenstaande inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Zuidelijke Binnenstad materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de ontwikkeling van dit stedelijke gebied vanaf de 16de tot de 20ste eeuw, zoals funderingen van de 16de en 17de-eeuwse stadswal, een middeleeuws klooster en sporen van bewoning en ambacht vanaf de 17de eeuw. Dit leidt tot een verwachtingskaart met zones van archeologische materiële neerslag.

Archeologische verwachtingszones

 Begrenzing plangebied

 A: Stadswal 1585 en 1592 (3.3.1)

Archeologische verwachting: hoog

Het buitenstedelijke gebied dat met de stadsuitbreidingen van 1585 en 1592 (Eerste en Tweede Uitleg) aan de stad werd toegevoegd werd omzoomd door een stadswal en twee stadspoorten; de Heiligewegspoort en de Derde Regulierspoort. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen en ophogingspakketten.

 B: Stadswal 1663 (3.3.1)

Archeologische verwachting: hoog

Het buitenstedelijke gebied dat met de Vierde Uitleg aan de stad werd toegevoegd werd omzoomd door een stadswal en twee stadspoorten; de Utrechtsepoort, de Weteringspoort en de Leidsepoort. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen en ophogingspakketten.

In het plangebied lagen zeven bolwerken met daarop molens:

1. bolwerk Westerblokhuis, molen 'De Groen'
2. bolwerk Ouderkerk, molen 'De Haan'
3. bolwerk Reguliers, molen 'De Hoop'
4. bolwerk Wetering, molen 'De Wetering'
5. bolwerk Amstelveen, molen 'De Spring / Spiering'
6. bolwerk Schinkel, molen 'Roomolen'
7. bolwerk Sloten, molen 'De Liefde'

 C: Waterlopen, Boerenwetering (3.3.2)

Archeologische verwachting: hoog

De Boerenwetering is een waterloop die vanaf het eind van de 16de eeuw in een aantal fasen is gedempt. In het tracé hiervan zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de voormalige bedding is weggezonden.

 D: Grachten, militaire zones (3.3.2)

Archeologische verwachting: hoog voor het Singel, Leidsegracht en de Herengracht; laag voor Singelgracht

Deze grachten maakten in eerste instantie onderdeel uit van de verdedigingslinie van Amsterdam. De meeste grachten hebben in een latere periode de bestemming van woongracht gekregen. In het tracé van deze grachten zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn weggezonden. De materiële neerslag

bestaat onder meer uit allerlei wapentuig en restanten van de fundering van de stadsmuur.

E: Grachten, infrastructuur en transport zones (3.3.2)

Archeologische verwachting: hoog voor de Prinsengracht en de Amstel ten noorden van de Blauwbrug, laag voor de zone ten zuiden van de Blauwbrug.

De Amstel maakte onderdeel uit van de aan- en afvoer route van de stad. Tevens zorgde de rivier en de grachten voor de waterhuishouding langs oevers. In de (voormalige) bedding van deze waterlopen zijn losse vondsten en afval te verwachten die zijn weggezonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit resten van kadewerken in de vorm van funderingspalen.

F: Grachten, productie zones (3.3.2)

Archeologische verwachting: hoog

Langs deze grachten waren voornamelijk ambachten en kleine industrieën gevestigd. De meeste grachten hebben in een latere periode de bestemming van woongracht gekregen. In het tracé van deze grachten zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn weggezonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit productieafval, halffabricaten en misbranden. Binnen het plangebied zijn dit:

- 1 Lijnbaansgracht (lijnbanen)
- 2 Amstel tussen Halvemaansbrug en Blauwbrug

G: Grachten, woonzones (3.3.2)

Archeologische verwachting: laag

Deze grachten hadden primair de bestemming van een woongracht. In het tracé van deze grachten zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn weggezonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit huishoudelijk afval. Binnen het plangebied is dit:

1. Keizersgracht

H: Bewoning (3.3.3)

Archeologische verwachting: hoog

Sporen van bebouwing op een ondergrond van aanplempingen en ophogingen uit de periode 1585-1663. De materiële neerslag van bestaat onder meer uit stadsafval in ophogingslagen, resten van bebouwing, waterkelders en huishoudelijke afval in beerputten.

I: Bewoning en ambacht (3.3.3)

Archeologische verwachting: hoog

Sporen van bebouwing op een ondergrond van aanplempingen en ophogingen uit de periode 1585-1663. De materiële neerslag van bestaat onder meer uit stadsafval in ophogingslagen, resten van bebouwing, waterkelders, beerputten met huishoudelijk afval, productieafval en werkplaatsen.

J: Markten (3.3.3)

Archeologische verwachting: laag

Betreft de locaties van een aantal markten in het plangebied waar mensen bij elkaar kwamen en goederen werden verhandeld. De materiële neerslag bestaat onder meer uit losse vondsten en afval.

K: Religie (3.3.4)

Archeologische verwachting: hoog.

In het plangebied lagen/liggen vijf religieuze instellingen:

1. Regulierenklooster
2. Amstelkerk
3. Mennonietenkerk/Singelkerk
4. Nieuwe Waalse kerk
5. Rooms-Katholieke kerk 't Vredesduifje

Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met de inrichting en fasering van de bovengenoemde kerken.

L: Zorginstellingen (3.3.5)

Archeologische verwachting: hoog

Sporen van bebouwing van zorginstellingen op een ondergrond van aanplantingen en ophogingen uit de periode 1585-1663. De materiële neerslag van bestaat onder meer uit stadsafval in ophogingslagen, resten van bebouwing, waterkelders en huishoudelijke afval in beerputten. Een groot deel van de bebouwing van de zorginstellingen bestaat thans nog. De verwachtingszone strekt zich uit over acht locaties:

1. Mennonieten Weeshuis
2. Mennonieten Oude Vrouwenhuis
3. Walen Weeshuis
4. Aalmoezeniers Weeshuis
5. Deutzenhofje
6. Grill's Hofje
7. Hodshon-Dedelhofje
8. Looiershofje

M: Prestedelijk landgebruik / ophogingen Vierde Uitleg

Archeologische verwachting: hoog

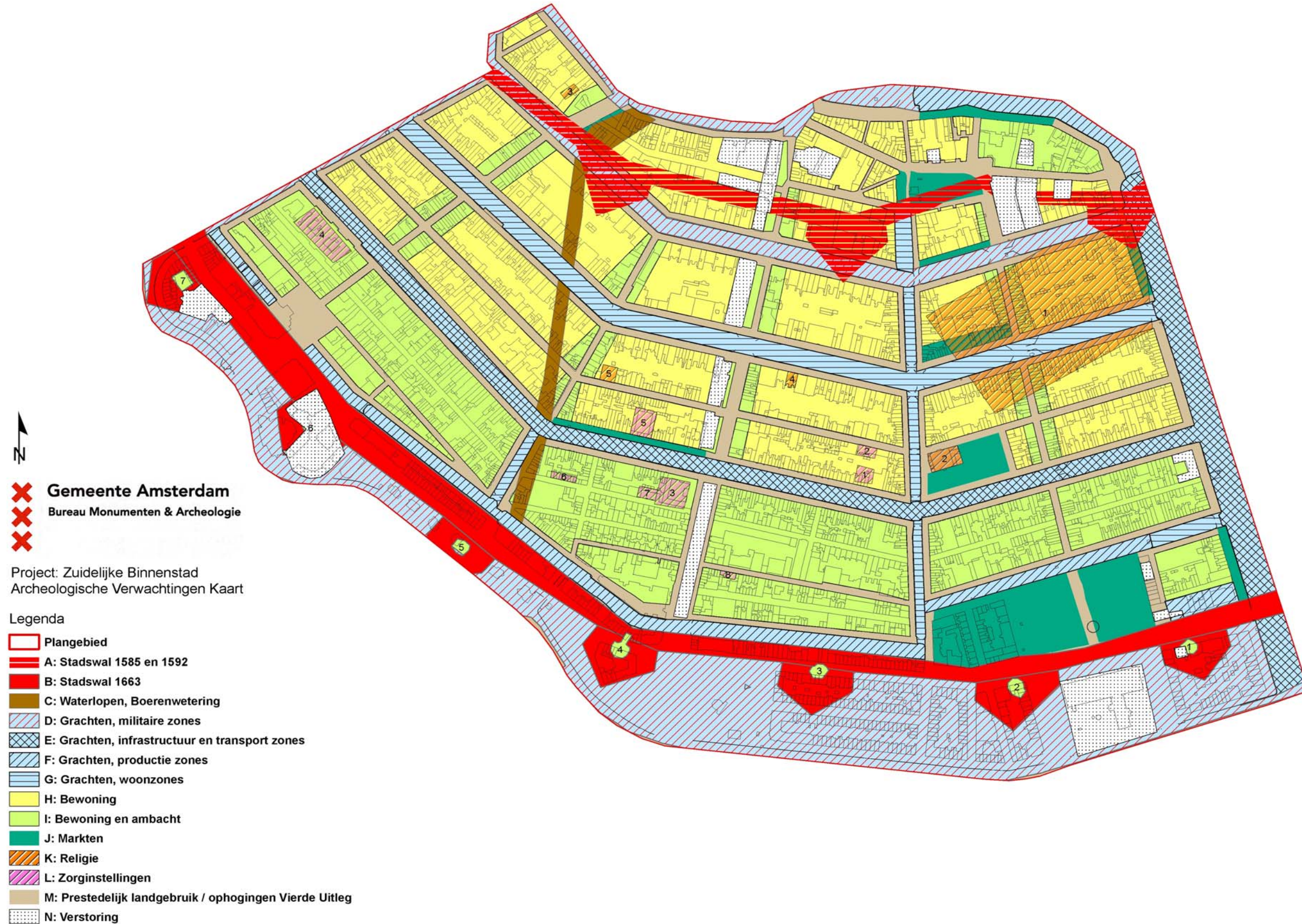
Prestedelijke verkaveling afgedekt door ophogingen ten behoeve van de van de Vierde Uitleg in de vorm van bebouwing / werkplaatsen en ophogingen met deposities van stadsafval bestaande uit aardewerk en andere gebruiksvoorwerpen.

N: Verstoring

Archeologische verwachting: geen

In deze delen van het plangebied is de bodem verstoord door de aanleg van de bebouwing en infrastructuur in de 20ste eeuw. Daarmee is dit deel van het plangebied vrijgesteld van archeologisch onderzoek.

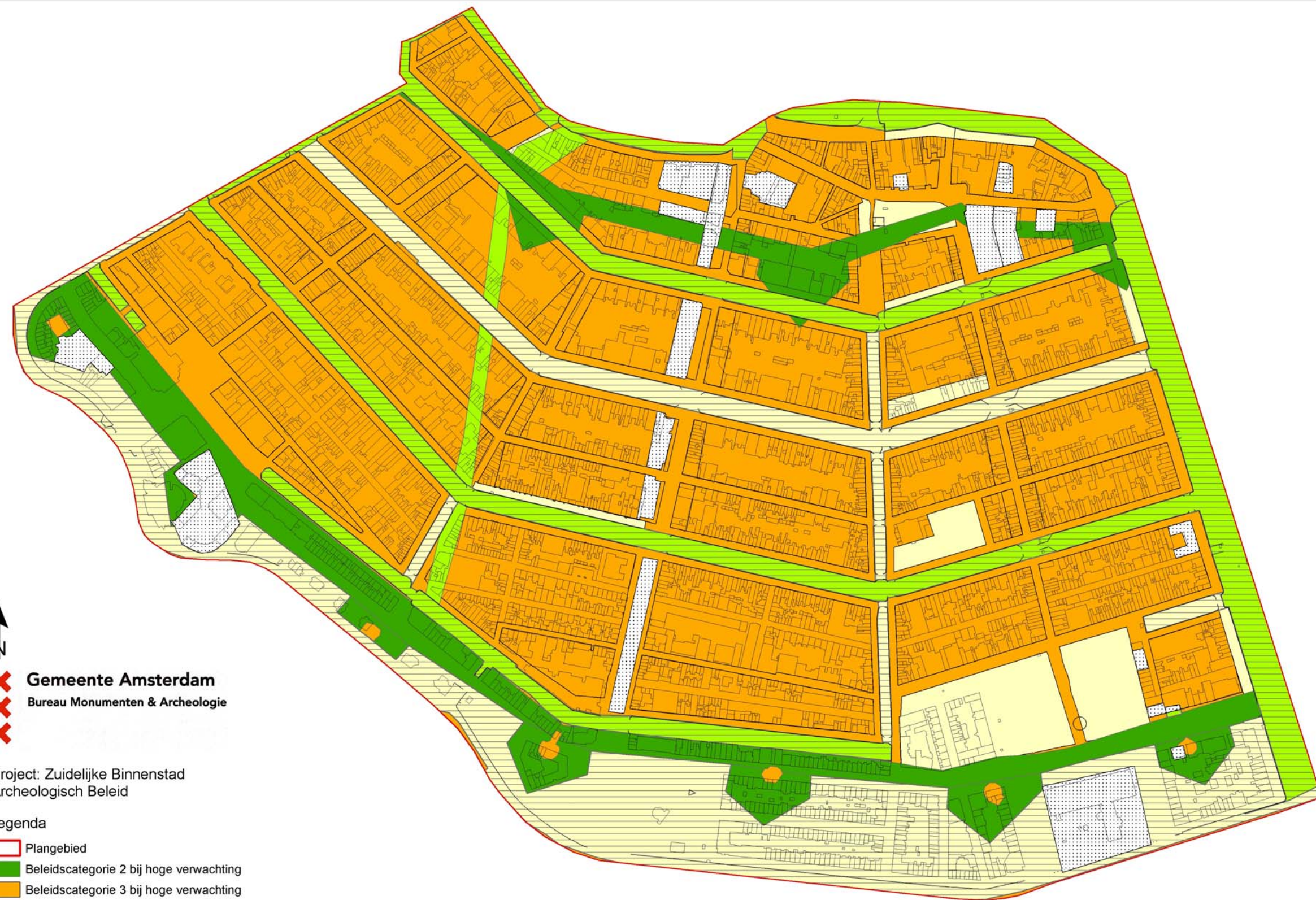

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidsadvieskaart van het plangebied Zuidelijke Binnenstad is bedoeld als een schematisch ruimtelijk overzicht van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen (appendix: beleidsvarianten).

Archeologische Beleidszones op basis van de archeologische verwachtingszones en verstoringen

- Begrenzing plangebied
- **Beleidscategorie 2 bij hoge verwachting (verwachtingszones A en B)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.
- **Beleidscategorie 3 bij hoge verwachting (verwachtingszones H, I, K, L en M)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.
- **Beleidscategorie 7 bij lage verwachting (verwachtingszone J)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.
- **Beleidscategorie 9 bij waterbodem met een hoge archeologische verwachting (verwachtingszones C, D, E, F)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en dieper dan de baggerdiepte.
- **Beleidscategorie 10 bij waterbodem met een lage archeologische verwachting (verwachtingszones D, E, G)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 2.500 m² en dieper dan de baggerdiepte.
- **Beleidscategorie 13 negatieve verwachting: (sub)recente verstoring (verwachtingszone N)**
Voor deze delen van het plangebied geldt een negatieve verwachting, vanwege de hoge mate van verstoring. Daarmee zijn deze delen van het plangebied vrijgesteld van verdere archeologische maatregelen.

 Gemeente Amsterdam
 Bureau Monumenten & Archeologie

Project: Zuidelijke Binnenstad
Archeologisch Beleid

Legenda

- Plangebied
- Beleidscategorie 2 bij hoge verwachting
- Beleidscategorie 3 bij hoge verwachting
- Beleidscategorie 7 bij lage verwachting
- Beleidscategorie 9 bij waterbodem met een hoge archeologische verwachting
- Beleidscategorie 10 bij waterbodem met een lage archeologische verwachting
- Beleidscategorie 13 negatieve verwachting: (sub)recente verstering

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd in het kader van het bestemmingsplan Zuidelijke Binnenstad. De mogelijkheid dat in de grond aanwezige archeologische waarden worden verstoord is afhankelijk van de grootte en de diepte van het te verstoren oppervlak bij toekomstige bouwingrepen.

De beleidskaart maakt onderscheid tussen zones met een hoge archeologische verwachting, zones met een lage archeologische verwachting en een zone zonder verwachting.

Voor de eerste zone met een hoge archeologische verwachting (**verwachtingszones A en B**) geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.

Voor de tweede zone met een hoge archeologische verwachting (**verwachtingszones H, I, K, L en M**) geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.

Voor de waterbodems met een hoge archeologische verwachting (**verwachtingszones C, D, E, F**) geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en dieper dan de baggerdiepte.

Voor de zone met een lage archeologische verwachting (**verwachtingszone J**) geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 0,50 m onder maaiveld.

Voor de waterbodems met een lage archeologische verwachting (**verwachtingszones D, E en G**) geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 2.500 m² en dieper dan de baggerdiepte.

Voor de zone zonder verwachting (**verwachtingszone N**) geldt een vrijstelling van archeologisch maatregelen vanwege de hoge mate van verstoring. Dit betekent dat verder archeologisch veldonderzoek niet nodig is.

Voor de uitvoering van elk archeologisch veldwerk, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland. <http://chw.noord-holland.nl>
Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS) <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

Literatuur

Abrahamse, J.E., *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*, Bussum 2010

Baart, J, W. Krook, A. Lagerweij et al, *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*, Amsterdam 1977

Bakker, B., 'De zichtbare stad 1578-1813', in: Willem Frijhoff en Maarten Prak (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld 1578 – 1650*, Amsterdam 2004, 17-101

Breen, J. van, 'Het kasteel van de heeren van Aemstel en het Reguliersklooster', *Jaarboek Amstelodamum* 41 (1947), 1-41

Commelin, C., *Beschrijvinge van Amsterdam, zynde een Naukeurige verhandeling van desselfs eerste Oorspronk uyt den Huysse der heeren van Amstel en Amstellant, Haar Vergrootingen, Rykdom, en Wijze van Regeeringe, tot den Jare 1691*, Amsterdam 1694

Dapper, O, *Historische Beschryving der Stadt Amsterdam: waer in De voornaemste geschiedenissen (na een kort verhael van gansch Hollant en d'omleggende Dorpen, als Ambachts-heerlijkheden, onder deze Stadt gelegen) die ten tijde der Herdoopers, Nederlandsche beroerten, en onder Prins Willems, de tweede, Stadhouderlijke Regeering, hier ter stede voor-gevallen zijn, verhandelt, en Al de Stads gemeene, zoo Geestelijke als Wereltlijke, Gebouwen, in meer als tzeventigh kopere Platen, met haar nevenstaende Beschrijving, vertoont worden*. Amsterdam 1663

Gawronski J. (red), R. Jayasena, L.F. de Leeuw, I. Lempke, J. Veerkamp, *Archeologisch Bureauonderzoek Plangebied Water Binnenstad*, Amsterdam 2010 (BMA BO 10-004)

Gawronski, J., S. Dautzenberg, J. Veerkamp, *Verschansen achter vuilnis. Inventariserend veldonderzoek Amstelstraat (2006)*, Amsterdam 2006

Gouw, J. ter, *Amstelodamiana deel I*, Amsterdam 1874

Hoek Ostende, J.H. van den, *De molens van Amsterdam in oude ansichten deel 1. De molens in en om de oude stad behalve de houtzaagmolens*, Zaltbommel 2000

Hofman, W. 'Amsterdam' *Historische plattegronden van Nederlandse steden I*, Alphen aan den Rijn 1978

Jansen, L., 'De verbreding van de Vijzelstraat', in *Ons Amsterdam* 16 (1964), 59-61

Kruizinga, J., *Het XYZ van Amsterdam*, Amsterdam 2002

Melker, B. de, 'Burgers en devotie 1340-1520', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, 251-311

Prins, P., 'De ontmanteling van Amsterdam', *Amstelodamum* 85 (1993), 91-132

Speet, B., 'Verstening, verdichting en vergroting', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, 75-107

Veerkamp, J.A.G., *Mammoeten in Amsterdam? Een inventarisatie van archeologische aandachtspunten bij de aanleg van de Noord/Zuid Metrolijn*, Amsterdam 1997.

Vermeer, G. en B. Rebel, *Historische gids van Amsterdam. De 17de-eeuwse uitleg*, Amsterdam 2004

Wagenaar, J., *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel. Gebouwen, kerkenstaat, schoulen, schutterye, gilden en regeeringe, beschreven door Jan Wagenaar, historieschryver der stad. Tweede Stuk*, Amsterdam 1765

Wiersma, J.A., *De naam van onze straat. Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Amsterdam*, Amsterdam 1978

Wognum, E., *Opgraven in de Duvelshoek. Het archeologisch onderzoek aan Vijzelstraat 7 tot en met 17 en Pieterssteeg 3 tot en met 7*, Amsterdam (doctoraalscriptie UvA), 2009

Appendix I: beleidsvarianten en stroomschema archeologie BMA

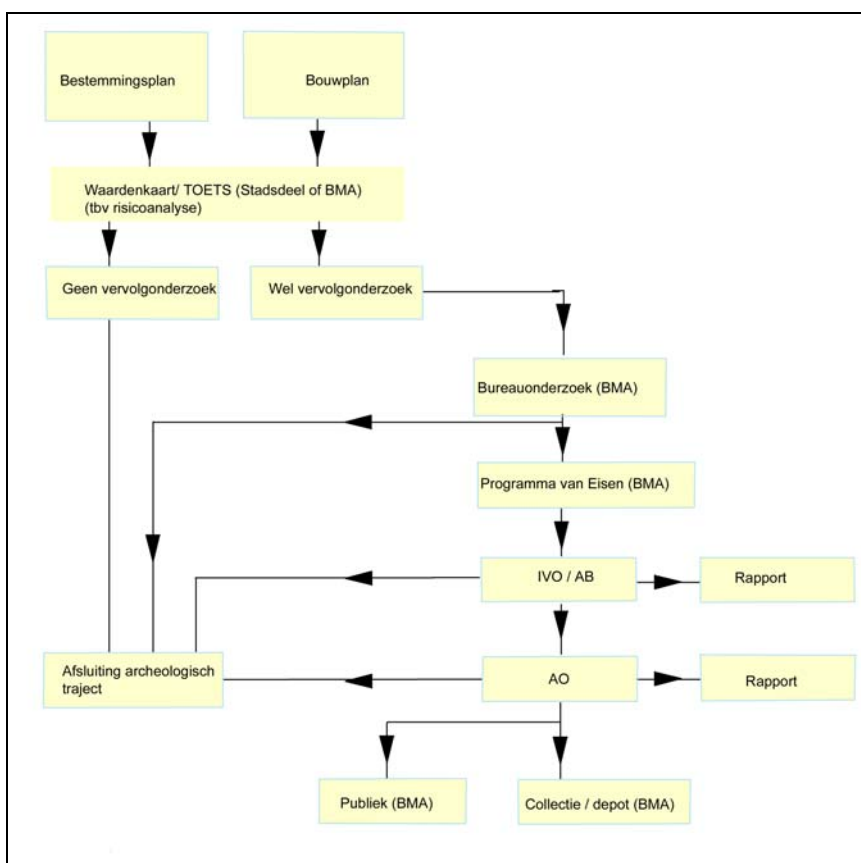
Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van dertien varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² en minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² en minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² en minder dan 1 m onder maaiveld.
- 5: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en minder dan 2 m onder maaiveld.
- 6: Onbebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² en minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht) en in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of (bovenste) ophoging dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 1 m onder maaiveld.
- 8: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 2 m onder maaiveld.
- 9: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².

- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 11: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water in het IJ liggen, of die als haven in het IJ liggen of die van oorsprong een opgespoten eiland (bijv. baggerdepots uit de 19de eeuw of eilanden zoals IJburg) zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 4 m ÷ NAP.
- 12: Gebieden met een lage archeologische verwachting die in een droogmakerij liggen. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² en minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 13: gebieden met een zeer lage verwachting of zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels ed. Er geldt daarom een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor alle beleidsvarianten geldt dat van het dieptecriterium alleen kan worden afgeweken als exacte gegevens over de bodemopbouw of de aanwezige verstoringen bekend zijn.

Stroomschema archeologie BMA

Appendix II: Vindplaatsen BMA

Topo code	Adres (eventueel toponiem)	Jaar onderzoek
AM2	Amstel 270	1987
AM3	Amstel 304	1987
AMS1	Amstelstraat 2-12/Utrechtsestraat 1-17	1927
AMS2	Amstelstraat 16-22	2006
BA	Bakkersstraat 1	1982
FR	Frederiksplein	1961
FR1	Frederiksplein	1961
HE4	Herengracht 531-537	1999
HE5	Herengracht 434-438	1953
KE1	Kerkstraat 348-352	1985
KE2	Kerkstraat 338	1978
KE4	Kerkstraat 400	1977
KE5	Kerkstraat 377	2003
KG11	Keizersgracht 540-550	1982
KG13	Keizersgracht 412-476	1986
KG19	Keizersgracht 679-683	1973
KG29	Keizersgracht 685-689	1969
KG30	Keizersgracht/Utrechtsestraat	1669
KLEI	Korte Leidsedwardsstraat 31	1978
LKD	Leidsekade 86	2007
LLEI	Lange Leidsedwardsstraat 69	1977
MAR	Marnixstraat	1965
MAR4	De La Mar Theaters	2007
MEP	Max Euweplein	2001
NO	Noorderstraat 60	1977
NO1	Noorderstraat 80	1978
PA	Paardenstraat	-----
PA1	Paardenstraat 2	2003
PA2	Paardenstraat/Amstelstraat 9-11	2004
PR20	Prinsengracht 1125-1127	1985
PR3	Prinsengracht 963	1978
PR8	Prinsengracht t/o 436	1980
REM	Rembrandtplein (complex Hotel Brouwerswapen)	1982
REM1	Rembrandtplein	1986
REM2	Rembrandtplein	2009
SPIE	Nieuwe Spiegelstraat 15	1992
UT	Utrechtsestraat 105	1978
VIJ	Vijzelstraat 104-126	1972
VIJ1	Vijzelstraat 47-49	1998
VIJG	Vijzelgracht 57	1987
VIJZ	Vijzelstr. 7-17/St. Pieterssteeg 3-7	1998
VIJZ1	Vijzelstraat 121-131	2004
WDW	Derde Weteringdwarsstraat 1	2003
WDW1	Derde Weteringdwarsstraat 14	2006

Afmelding:

Archiscode 31305	datum: 17-06-2010
Controle proces en waardestelling	prof. dr. J.H.G. Gawronski
Voor akkoord	datum: 22-06-2010

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 10-054

Datum:	22 juni 2010
Status:	definitief
Redactie:	prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst:	drs. R.M. Jayasena, drs. M. Stronkhorst
Tekeningen:	drs. S. IJzerman

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2010
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.